
VACLAV LAMZER

KULTURA U DRUŠTVENIM PROMENAMA *

Termin »kultura« spada u one reči koje imaju široko značenje. Takve se reči često upotrebljavaju a da pri tom nije jasno šta ima na umu onaj ko ih upotrebljava. Iz nejasnosti imenice »kultura« proizilazi i nejasnost prideva »kulturan«, što se javlja u brojnim teoretskim i praktičnim kontekstima. Zato je korisno naznačiti najpre u kakvom će se značenju termin »kultura« upotrebljavati u ovom članku.

Ima mnogo definicija za pojam »kultura«, kao što ima mnogo definicija za pojam »društvo«. Ne bi bio veliki posao napisati opsežan članak koji bi se bavio samo kritičkom analizom pojedinih definicija. To su već delimično izvršili drugi autori, npr. A. Kroeber i C. Kluckhohn (2), i zato neće biti potrebno da se time bavimo. Iz velikog broja definicija može se izvesti zaključak da se pojam »kultura« javlja uže i šire ograničen. *Uže shvatanje* tog pojma vrlo je podložno nemačkoj tradiciji »kulturnih nauka« (Kulturwissenschaften), npr. kod H. Rickerta (7). *Šire shvatanje* prihvata veliki deo sociologa i antropologa kulture. Najviše je rašireno u anglosaksonskom svetu. Za dalja razmatranja pogodnije je šire shvatanje. Prihvatam ga ne samo iz operativnih razloga već i iz dubljih, principijelnih razloga. To je demokratsko shvatanje, dok nemačko shvatanje ima izrazite crte kulturnog aristokratizma ili intelektualizma.

Ne volim krute definicije, koje konstruišući složene rečenice, hoće da izraze bitne osobine ispitivanog pojma. Zato ću radije nabrojati osobine koje sadrže šire shvatanje »kulture«. Reč je o ovim osobinama:

- a) kultura u svojoj celini predstavlja sistem;
- b) obuhvata ljudsko ponašanje, postupke i delatnosti koje se objektiviraju;

*) Prilog pisan specijalno za „Kulturu“.

c) sastoji se od društvenih tvorevina pretežno materijalnog ili pretežno duhovnog karaktera.

Ovo nabranje zahteva nekoliko daljih objašnjenja. Ono se približava definiciji koju navodi poljska autorka A. Kłoskowska (1), a ne razilazi se bitno ni s definicijama raznih sociologa i antropologa kulture.

Kultura kao sistem predstavlja više ili manje integralnu celinu različitih elemenata (tj. kulturnih elemenata) ili većih sastavnih delova. Ako hoćemo da upoznamo ovaj sistem, moramo se pozabaviti kako pojedinim sastavnim delovima, tako i uzajamnim vezama između tih delova. Ali ostaje pitanje da li je sistem kulture samostalan sistem ili je nerazdvojan deo društvenog sistema. Na to ću se još vratiti.

Kultura obuhvata ljudsko ponašanje (u behaviorističkom smislu reči) ili složeniju individualnu dinamiku u obliku postupanja ili delanja. Svaako ponašanje ili postupanje nije sastavni deo kulture. Neka ponašanja ne prelaze okvir ljudske ličnosti, ne odvajaju se od pojedinca. Neka ponašanja, postupanja ili delanja postaju objekt za druge ljude ili za celo društveno biće. Drugim rečima, ona se *objektiviraju*. Konzerviraju se ili se čuvaju u nekom informativnom obliku (tzv. informativne konzerve) ili postaju više-manje stabilizovani uzori, tvorevine i sl. Pri tom ne moraju uvek imati materijalnu stranu (npr. uzori ponašanja). Ako ponašanje ili postupanje ubrojimo u kulturu, dobijamo kako dinamički pogled na kulturu, tako i kontinuitet sa društvenim vezama i procesima. Ovom pitanju vratiću se još u daljem izlaganju.

Od individualnog ponašanja ili postupanja i od društvenih delatnosti nastaju različite tvorevine u kojima je pretežna materijalna strana (uprošćeno nazvane »materijalne tvorevine«) ili je, naprotiv, pretežna duhovna strana (uprošćeno »duhovne tvorevine«). Nije umesno ni korisno strogo razlikovati materijalne i duhovne tvorevine a time i materijalnu i duhovnu kulturu. Između materije i duhovne strane postoje dijalektički kontinuiteti. Tvorevina se odvajaju od pojedinaca ili grupe iz koje je ponikla, te ima svoju relativno samostalnu egzistenciju. Definicija kulture kao sistema tvorevina preuska je pa onemogućuje ispitivanje detaljne dinamike kulture. To je korisno u mnogim slučajevima, npr. u odabiranju kulturnih tvorevina, u kulturnom delovanju itd.

Kultura i društvo mogu se odvojiti samo kao dva teorijska pojma. Slično tome mogu se odvojiti pridevi kulturni i socijalni. Ali to odvajanje nije moguće u stvarnosti, tj. i u empirijskom saznanju. Ovo složeno konstatuju mno-

gi sociolozi i antropolozi kulture. U apsolutnoj većini društvenih pojava nalazi se kulturna strana i obrnuto, kulturne pojave imaju svoje socijalne aspekte. Umesno je za polaznu tačku prihvatiti nedeljivost kulture i društva, kulturne i društvene strane činjenica, tvorevina i drugih realnosti. Po tome se sociolog ili antropolog kulture razlikuje od etnografa ili istoričara kulture. Zato je umesnije spojiti prideve kulturnan i socijalan u jedan pridev socijalnokulturnan, kao što to čini npr. Sorokin (6). Pojam »društvo«, dakle, obuhvata i pojam »kultura«.

Sistem kulture je sastavni deo sistema društva. Tačnije bi trebalo reći »socijalnokulturni sistem«. Sama upotreba ovog pojma konkretizuje sva razmatranja o društvu i kulturi. Pojam »društveni sistem« se identifikuje, ili se bar znatno poklapa, sa Simmelovom (5) tradicijom formalističke sociologije, koja je često veoma apstraktna, jer odstupa od vremenskih i ekoloških refleksija. Sve sociološke teorije po takvom shvatanju — globalne ili delimične — pate od znatne nekonkretnosti i teško se primenjuju na konkretne uslove zemlje, oblasti, okruga i sl.

Kultura nastaje, živi i preobražava se u društvu. Sve što čini društvo, njegovu strukturu ili strukture, njegove pojedine delove i elemente, zavisi od pojave, postojanja i promene kulture u celini, njenih pojedinih delova ili elemenata. Ovo tvrđenje ima mnogo metodoloških i meritornih posledica. U uzajamnom odnosu kulture i društva mogu se razlikovati tri gledišta:

1. individualno, 2. mikrosocijalno, 3. makrosocijalno.

Individualno gledište polazi od pojedinca. To nije gledište koje vrednuje; ne znači, dakle, isticanje pojedinca ispred kolektiva. To je samo jedan od mogućih pristupa. Sa individualnog gledišta možemo uzeti u obzir mnogo raznih povezanosti kulture i društva, npr. u stanovanju, ishrani, ponašanju u raznim situacijama itd. Pojam koji integriše jeste pojam »životni stil«. On integriše ne samo kulturne i socijalne aspekte već i niz raznih delatnosti, sredina, pobuda, veza itd. Sem toga, to je pojam koji vodi ispitivanju konkretnih čovekovih životnih situacija u određenom socijalnokulturnom sistemu. Pomoću tog pojma možemo doći do konkretnog čoveka i do konkretnog života čoveka.

Ako posmatramo život pojedinih ljudi, izgleda nam na prvi pogled vrlo raznolik. Ukoliko više ulazimo u pojedine živote, utoliko više možemo zapaziti raznolikosti. Ali takvo saznanje može biti dosta površno. Ako prodremo dublje i ako

nastojimo da upotrebimo ceo aparat naučnog saznanja, dakle ne samo posmatranja, otkrićemo silčnosti u ponašanju ili postupanju, u mišljenju ili izražavanju, u uređenju društvene sredine i sl. U prividnoj individualnosti i raznolikosti pojavljuju se više-manje stabilni momenti kojima se ljudi prilagođavaju u okviru određenih društvenih kategorija. Kategorije ne moraju uvek biti oštro ograničene. Prelaze jedna u drugu, tako da nije lako upotrebiti ove momente kao jedine kriterijume za razgraničavanje društvenih kategorija.

Životni stil predstavlja više-manje integralnu celinu relativno stabilnih momenata u životu pojedinca. Na osnovu sličnosti sa drugim pojedincima stvaraju se šire kategorije životnog stila koje određuju karakter određenih društvenih slojeva, odnosno klasa. Životni stil sadrži niz kulturnih elemenata i uslovljen je određenom socijalnokulturnom sredinom. Kulturni elementi sačinjavaju »stabilne momente«, kako je bilo rečeno u definiciji životnog stila. Ima ih veoma mnogo i bilo bi teško nabrojiti ih. To uostalom i nije svrha ovog članka. Pa ipak, biće umesno navesti bar osnovnu podelu. Životni stil sadrži kulturne elemente ovih oblasti života pojedinca:

biosocijalne delatnosti, npr. stanovanje, ishranu, odevanje itd.,

radne delatnosti, na poslu i kod kuće,

socijabilnu delatnost i interesovanje, npr. poseta društvenih prostorija i sl.,

informacionu sferu ljudske ličnosti, npr. primljena naučna saznanja, saznanja stečena život-tacija vrednovanja, težnje i sl.

motivacionu sferu ljudske ličnosti, npr. orijentacija vrednovanja, težnje i sl.

Iz ovog nabiranja je jasno da se životni stil poklapa sa objektivnom i subjektivnom oblasti života pojedinca. Uslovljavaju ga materijalni i duhovni elementi socijalnokulturne sredine, npr. arhitektura gradova ili sela, nivo proizvoda, karakter radne i domaće sredine, životni ritam i mnogo drugih stvari. To bi samo za sebe vredelo obraditi u samostalnoj studiji, a ulazanje u pojedinosti izlazilo bi iz okvira ove studije.

Mikrosocijalno gledište se usredsređuje na male društvene grupe. Bilo da je reč o porodici, o drugarskoj grupi omladine, dečijim grupama za igru, o grupama odraslih muškaraca istih interesovanja, o grupama žena kad razgovaraju ili o radnoj grupi, svaka od njih sadrži niz kul-

turnih elemenata ili drugih sastavnih delova. Neke od njih su specifične za pojedine članove grupa, druge su zajedničke i čine zajedničku *supkulturu grupe*. Ali osim toga grupa mora postojati izvesno vreme, inače se ne može stvoriti zajednička supkultura. Mikrosocijalno gledište unosi problem socijalne *adaptacije*, tj. pored ostalog i navikavanje na primljene kulturne elemente i stvaranje zajedničke supkulture. Delikatni problemi ove vrste poznati su iz ispitivanja mladih bračnih parova. Supkultura grupe sadrži većinu kulturnih elemenata veće društvene celine, odnosno opšte kulture dotične zemlje ili oblasti. Ispitivanje malih grupa ne može se sprovoditi samo sa gledišta formalističke sociologije ili socijalne psihologije, kao što to čini npr. sociometrija, već se mora voditi računa i o prisutnim kulturnim elementima. Zbog toga se katkad dešava da sociometrijski testovi nemaju uspeha. Pitanja koja se odnose na sociometrijske izbore ne uvažavaju dovoljno kulturne elemente grupe. I to je problem znatno širi nego što se može s ovim u vezi navesti.

Makrosocijalno gledište obuhvata sve veće društvene forme, sve do celog društva ili socijalno-kulturnog sistema. Ovde se pojavljuju veće supkulture, različito raščlanjene, sa raznim *univerzalnim* elementima i s elementima koji su više ili manje *specifični* za datu supkulturu. Kod makrosocijalnog gledišta moraju se imati u vidu prostorne povezanosti, tj. ekološke *povezanosti* socijalnokulturnog sistema. Na ovoj tački zadržaću se na kraju ovog članka.

Ovaj pogled na strukturalnu povezanost kulture i društva odveć je grub da bi mogao otkriti nova shvatanja. Ovde je naveden samo kao polazna tačka za dalja razmatranja. Povezanost kulture i društva zahteva dublju i finiju analizu. Za to su potrebna *analitička saznavna sredstva*. Među njih spadaju razni analitički pojmovi, koji bi omogućili da se prodre u strukturu društva ili u socijalnu strukturu i strukturu kulture. Tek u podrobnoj analizi oba aspekta mogu se tražiti tanane uzajamne veze. To je, mislim, jedan od utrvenih puteva savremene sociologije koji vodi ka *analizi konkretne stvarnosti*, a nipošto samo izdvojenih pojmova »socijalni sistem« i »kulturni sistem«, koji je nezavisan od prvoga.

Strukturalna analiza društva je zasad mnogo više obrađena nego strukturalna analiza kulture. Još manje je obrađena analiza tananih veza oba aspekta. Formalistički pravac u sociologiji bio je neosporno plodan, ukoliko je reč o strukturalnoj analizi. Dovoljno je pomenuti sociometriju, danas teoriju dijagrama, u primeni na društvene strukture, teoriju organizacije i sl. Strukturalnu analizu kulture izvršila je deli-

mično antropologija kulture, ali ni izdaleka u u takvoj meri kao sociologija pri analizi socijalne strukture. Preostaje, dakle, da se još mnogo uradi u antropologiji kulture i u sociologiji, gde se moraju uzeti u obzir ne samo čisto formalni aspekti socijalnih veza već i njihova sadržina. A sadržina već ima kulturni karakter. Svako ponašanje ili postupanje pojedinca, svaka društvena delatnost, svaka veza ili odnos među ljudima, svaki momenat koji integriše grupu ili veću društvenu celinu ima u konkretnom obliku i kulturni oblik, ako kulturu shvatimo široko, kao što sam to rekao ranije. Na vešću nekoliko primera:

— Ponašanje čoveka za stolom može imati različiti izgled, ali udeo kulturnih elemenata je očigledan. To ponašanje je, dakle, i kulturna pojava.

— Uzajamni odnos između prodavca i kupca u radnji predstavlja određenu vrstu socijalnog kontakta i komunikacije, pri čemu je uzajamni odnos nevidljivo regulisan normama kulturnog karaktera. Prisutni partneri sami reprezentuju kulturne elemente (npr. oblačenjem, spoljnim izgledom i sl.); takođe i stvari koje su predmet uzajamnog odnosa imaju kulturne elemente.

— Odnos između dva druga ostvaruje se pomoću različitih socijalnih kontakata u raznim situacijama. Ceo odnos i pojedini kontakti sadrže niz kulturnih elemenata čiji je karakter da regulišu i realizuju kontakte.

— Malu društvenu grupu integriše niz socijalnih kontakata i odnosa koji sadrže kulturne elemente raznih vrsta. Grupu kao celinu integriše specifična supkultura grupe (vrednosti, težnje, pravila, zajednička dela i naročito simboli). Kod većih društvenih formi *simbolički elementi* su još važniji nego kod malih grupa. Ovo je naročito važno kod etničkih zajednica i kod društvenih sistema u okviru države.

Strukturalna analiza kulture polazi od *kulturnih elemenata*. Od ograničenosti opsega elemenata zavisi dubina analize. Što su elementi opsežniji, to je analiza grublja i obrnuto. Dubina analize zavisi od teme i svrhe za koju se vrši. Npr. pri analizi porodice biće potrebno da se u nekim slučajevima ide u vrlo detaljne veze, a za to je potrebno odabrati odgovarajuće elemente kulture (npr. familijarne reči u jeziku, sitni primeri ponašanja među roditeljima prenose se i na decu, tačno analizirane vrednosti koje se tiču artikala široke potrošnje, obrazovanje, vaspitanje i sl.). Analogno biva pri analizi omladinskih drugarskih grupa, radnih grupa u industriji, đачkih grupa itd. Pri analizi većih društvenih celina vrlo je teško uzeti za osno-

vicu tako sitne kulturne elemente kao u slučaju porodice. Zbog toga će elementi analize biti veći, npr. reči ili konteksti reči, veće vrednosne celine, pojedine tvorevine i sl. Pojedini elementi su sastavljeni od različitih složenih *kulturnih kompleksa*. Oni sadrže saznanja, ideje, verovanja, umetnost, moral, običaje, uzore, vrednosti, praksu i jezik.

U strukturalnoj analizi kulture učestvovala je i niz drugih naučnih grana pored sociologije ili antropologije kulture. Nije lako *koordinirati* te grane, pa zbog toga i strukturalna analiza kulture još nije mnogo napredovala. Funkciju koordiniranja ovde bi trebalo da ima sociologija. Preciznost analize nije jednaka u svima oblastima kulture, pa zato ni u raznim naučnim oblastima. Najobradjeniju strukturalnu analizu ima neosporno lingvistika. Na drugoj strani, neke grane skoro nemaju, kao npr. etika, obrađenu strukturalnu analizu moralnih normi. Sociologija ne može nadoknaditi ostale naučne grane, ali može preuzeti inicijativu i podstaći ostale naučne grane na strukturalnu analizu odgovarajuće oblasti.

Sistem kulture nije mehanički sistem. Dakle, struktura se ne može zamišljati kao niz elemenata koji čine komplekse, a ovi veće komplekse itd. Pri strukturalnoj analizi treba uzeti u obzir i socijalne povezanosti, tj. odgovarajuće uzajamne odnose, veze, odnose i grupisanja kao i značenjske aspekte kulturnih celina.

Sistem kulture je *dinamičan*. To znači da se neprekidno menja. Funkcioniše u određenim društvenim vezama u kojima tek ima različite funkcije. Dinamiku kulture treba podeliti — kao i dinamiku društva — na *istorijsku i funkcionalnu dinamiku*. Prva dinamika se ispoljava u dužim vremenskim periodima, pa se tako i ispituje. Druga dinamika se ispoljava u svakodnevnom životu društva, tj. i u njegovim pojedinim delovima, uključujući i pojedince. Ispitivanje ove dinamike zahteva, upravo, analitička saznajna sredstva i to često veoma fina sredstva. U funkcionisanju kulture dolazi do sitnih promena, stvaraju se različite sitne i važnije funkcije. Ovde se razlikuju kulturni elementi i kompleksi različite dinamike, neki *brzo prolazni*, tzv. modni elementi, a drugi *vrlo stabilni*, tzv. tradicionalni elementi. Između ovih krajnjih polova postoji mnogo kulturnih elemenata i kompleksa različite promenljivosti. Pojam socijalne ili kulturne promene, tačnije socijalno-kulturne promene, tiče se baš tog drugog oblika dinamike. Funkcionalna dinamika je, dakako, sastavni deo istorijske dinamike. Ne ulazi svaki funkcionalni momenat u istoriju. To je poznat problem opšte i kulturne istorije. U ovoj problematici treba tražiti i tradicionalne veze između sociologije, eventualno antropologije kul-

ture, i istorije. Pojam socijalnokulturne promene ne treba mešati sa razvojnim tendencijama istorijskog karaktera. To je različit nivo analize ili sinteze u naučnom shvatanju.

Značajna društvena i kulturna pojava jeste *socijalna komunikacija*. Bez uzajamnog sporazumevanja ne bi moglo postojati nikakvo društvo pa ni njegova kultura. Nije slučajno da se lingvistika ističe među naučnim granama koje se bave kulturom: Ali lingvistika ne obuhvata celu problematiku socijalne komunikacije, iako zahvata njen važan deo. Lingvistika je istovremeno primer kako naglašavanje kulturnog aspekta i potcenjivanje socijalnog aspekta dovodi do teškoća. Savremena lingvistika je toga svesna i zbog toga traži vezu sa sociologijom da bi mogla rešiti probleme u većoj kompleksnosti. Teorija socijalne komunikacije je naučna kategorija pogodna za analizu strukture društva i kulture, tačnije rečeno za analizu socijalnokulturnih sistema različitog obima i funkcije. S obzirom na njen značaj, a i zbog toga što su u nju uneta neka nova saznanja, njoj će biti posvećen poseban članak, koji će s ovim člankom činiti celinu.

Kultura zahvata celu društvenu oblast. Kulturni sistem — kao što je već bilo rečeno — i socijalni sistem prožimaju se i stvaraju jedan makrosistem. Takve celine se javljaju u određenom obimu i često su to etničke zajednice, odnosno zajednice spojene zajedničkom državom. Do koje mere je takva zajednica prirodna ili veštačka, integralna ili dezintegralna, to zavisi upravo od prožimanja kulturnog i socijalnog sistema. Ima mnogo primera u istoriji čovečanstva gde je nedovoljno prožimanje ovih sistema na kraju dovelo političko društvo do pada i propasti.

Ako makrosistem podelimo na tri relativno autonomne oblasti — ekonomiku, politiku, kulturu, — to je zaista opravdana, ali u isti mah i uprošćena shema. Shema je korisna sa teoretskog i praktičnog gledišta, u šta ne treba sumnjati. Ali autonomnost ovih oblasti je samo relativna. To znači da se oblasti uzajamno prožimaju. Kod ekonomike i politike to je dosta jasno. Ali nije sasvim jasno, niti se obično prihvata da kultura prodire u ekonomiku i politiku stotinama ili čak i hiljadama elemenata, kompleksa, procesa, i to kako kod pojedinih aktivnih subjekata, tako i kod društvenih grupa i većih formi. Prisutnost kulture ili delovanje kulture u tim oblastima biva pretežno latentno i na taj način lako izmakne pažnji. Ali se ne može izgubiti iz vida dublja i suptilnija analiza tih oblasti. Mnogobrojne primere može pružiti socijalno proučavanje rada, industrije, poljoprivrede, političkih organizacija, eventualno cele ekonomike i političkog sistema. Navešću samo nekoliko primera, da bih potvrdio svoje gledište:

Radni moral se u praksi shvata, pre svega, sa gledišta efekata koje ima u ekonomici, tj. u produktivnosti rada, u kvalitetu proizvoda, u karakteru organizacije i sl. Već u vezi reči izražena je jedna oblast kulture, tj. moral. Radni moral je samo specifična manifestacija šireg kulturnog kompleksa, tj. čitavog morala. Teško je zamisliti ljude s visokim »radnim moralom«, koji taj svoj moralni nivo ne bi primenjivali i u drugim socijalnim kontinuitetima. Ljudi s niskim »radnim moralom« obično se pokazuju takvim i u drugim prilikama (npr. malom disciplinom, nepoštovanjem izvesnih pravila i sl). »Radni moral« ima, prema tome, niz efekata, rezultat je raznih uzroka i uslova, ima i određenu strukturu. Sadrži određena pravila, regulativne norme, stepen prihvatanja od strane pojedinaca. Radni moral je povezan sa čitavim nizom drugih kulturnih elemenata ili kompleksa, kao što su ideje, verovanja, običaji, predstave i sl. Realizuje se u određenim socijalnim situacijama i uslovima. Ljudi sa visokim radnim moralom nalaze se uvek i svagde, drugi opet samo u nekim situacijama i pod određenim širim socijalnokulturnim uslovima. Ako prihvatimo gledište da je kultura prisutna u radnom moralu ili u pojavi koja se ostvaruje i ima efekata pretežno u ekonomici, moramo prihvatiti i gledište da podizanje radnog morala nije samo ekonomski problem (npr. materijalni podsticaj ili politički) npr. određeni stepen učesća u upravljanju), već i kulturni problem. Ali u ovoj oblasti ne postoji prost recept za podizanje radnog morala zato što se ovde povezuju mnogi različiti kulturni elementi.

Kvalitet proizvoda zavisi od mnogo faktora — od materijala, konstrukcije, tehnologije proizvodnje, transporta itd. Osim toga zavisi od »kvaliteta rada«, a on, neosporno, zavisi od radnog morala. Ovde ne želim da ponavljam tvrđenje iz prethodnog pasusa. Koncentrisaću pažnju na nešto drugo. Mnogi proizvodi su rezultat celog niza radnih operacija koje se nadovezuju jedna na drugu. Što je proizvod složeniji, toliko ima više operacija ili se povećava povezanost operacija. Sam proizvod je delo i u tom smislu je sastavni deo kulture (kao sistema proizvoda iz društvene delatnosti — ili su tu ispunjeni uslovi dati definicijom). Osim toga proizvod ima svoju »kulturu« koja je sastavni deo njegovog kvaliteta, kao što se to sve više pokazuje na svetskim tržištima. Od stepena povezanosti operacija zavisi značaj radnog morala pojedinih radnika koji stvaraju međuproizvode. Ako je kod individualnog proizvođača ceo proizvod bio delo jednog čoveka i njegovog »radnog morala«, u savremenoj industriji proizvod je delo mnogih ljudi čiji se radovi nadovezuju jedan na drugi i koji u pojedine operacije unose određene strane svoje »kulture«,

uglavnom u obliku radnog morala. To je manje uočljivo nego kod individualnog proizvođača. Ali anonimnost povećava funkciju određenih kulturnih elemenata ili kompleksa, uglavnom moralnih.

Politička ličnost ima određenu poziciju u političkom sistemu i veći ili manji krug simpatizera u javnosti. Po tome se može meriti njena moć, autoritet i uticaj i uzajamni odnosi između tih elemenata, tj. između moći i autoriteta, moći i uticaja, autoriteta i uticaja. Element uticaja ove ličnosti jeste mogućnost da širi izvesne kulturne uzore, i to u obliku ideja, vere u ovo ili ono, ličnih ili grupnih vrednosti, određenog morala i sl. U pozadini delovanja ličnosti nalazi se niz kulturnih elemenata, pa je u njenom delovanju sadržano i kulturno delovanje. Ovde je neprekidno reč o kulturi u širem smislu, a ne o kulturi u smislu umetnosti, literature ili druge stvaralačke kulture. Tu se pojavljuju npr. elementi nauke, morala, ideologije, religije, pa najzad, i običaja dotične etničke grupe ili zemlje.

Javno mišljenje je neosporno važan faktor svakog političkog sistema u savremenom društvu. Ono može biti, dakako, faktor koji je više ili manje očigledan ili više ili manje skriven. Javno mišljenje se ne sastoji samo od izraženih prolaznih stavova prema ovoj ili onoj ličnosti, činjenici ili događaju, već sadrži i dublje elemente ljudske ličnosti nerazdvojno vezane za razne kulturne elemente ili komplekse. U javnom mišljenju se ispoljavaju ideje, verovanje, način mišljenja, moralne norme, istorijski ideali i drugi aktuelni ili tradicionalni elementi. Zato se svi elementi javnog mišljenja brzo ne menjaju. Neki elementi javnog mišljenja su izrazito stabilni i čine u izvesnoj meri tačke oslonca u celom sistemu mišljenja. Ako uzmemo u obzir da je javno mišljenje oruđe političke i socijalne kontrole, doći ćemo do zaključka da se javnošću ne može upravljati jednostavno i sa kratkoročnom perspektivom. Promena javnog mišljenja često zahteva veliki napor i dug period, ponekada više generacija. Bez odgovarajućih promena u sistemu kulture ne mogu se postići dublje promene u javnom mišljenju. Ova pitanja su tesno vezana za problematiku socijalne komunikacije, a ja ću se na to vratiti u drugom članku.

Izabrao sam primere dosta tipične za ekonomiku i politiku. Našlo bi se dovoljno drugih slučajeva, ali nije moguće svugde naći postojanje kulture tako lako kao u navedenim primerima. Uopšte može se zaključiti da uzajamno prožimanje sve tri oblasti ima posledica kako za teoriju, dakle za oblast saznanja, tako i za društvenu praksu, dakle za postupke. To znači da se privredna i vladajuća politika ne mogu

odvojiti od kulturne politike. One se uzajamno prožimaju. Doduše, u raznim periodima stupa u prvi red ova ili ona, ali nikada po cenu potpunog slabljenja one druge politike.

Kultura ne postoji van prostora i vremena. Pojmovi »prostor« i »vreme« su visoko apstraktni. Za sociologiju se moraju konkretizirati. Javljaju se pojmovi kao »socijalni prostor« i »socijalno vreme«. Oni, naravno, imaju svoje opravdanje. Vremenskog gledišta sam se dotakao u razmatranju o dinamici sistema kulture. Tempo promena pojedinih kulturnih elemenata ili kompleksa nije isti. Na ovom mestu treba dodati sledeće tvrđenje: uz promene u oblasti kulture dolaze i promene na polju ekonomije i politike. Ni ovde se promene ne moraju odvijati istim tempom. Reč je o *spontanim promenama* i *planskim i dirigovanim promenama*. Drugim rečima, ne mogu se sa istom lakoćom i istom brzinom menjati sva područja socijalnokulturnog sistema. Na taj način mogu nastajati *disproporcije u razvoju i skriveni ili vidljivi sukobi* između raznih sastavnih elemenata ekonomike, politike i kulture. Takvi sukobi se moraju najposle pojaviti i kao sukobi između ljudi, grupa, organizovanih jedinica i institucija. Sukobi mogu otkrivati i disproporcije i voditi ka njihovom otklanjanju. Na taj način ispunjavaju pozitivnu ulogu. Ako se zanemare, konflikti mogu narasti i postati faktor dezintegracije. Sama dezintegracija ne mora uvek da bude samo negativna pojava. Ona može izazvati principsko rešenje koje je usmereno pre svega na brze promene u onim oblastima socijalnokulturnog sistema gde su takve promene moguće.

Socijalni prostor predstavljaju *socijalno-ekološki faktori* u kojima postoji socijalnokulturni sistem, dakle njegov sastavni deo, tj. kulturni sistem. Ako kompleksno raspravljamo o socijalnokulturnom sistemu, tj. ne samo o njegovoj socijalnoj komponenti već i o kulturnoj, moramo predmet svog ispitivanja neizbežno *lokalizovati*. Ne možemo raspravljati uopšteno o socijalnim vezama, odnosima, grupama, organizacijama i sl. već o određenim *konkretnim* vezama, odnosima, grupama, organizacijama itd. Formalnoj strani prilazi sadržajna strana, a ona se ne može zamisliti bez kulturnih aspekata.

Za socijalno-ekološke faktore vezuju se fizički, biološki i socijalnokulturni aspekti. Oni sačinjavaju *sredinu* pojedinih ljudi, društvenih grupa, većih organizovanih celina i najzad, celih zajednica. Sadrže prirodne elemente, netaknute ili gotovo netaknute ljudskom rukom, dakle *nekultivisane* i *kultivisane elemente*, tj. kulturna dela koja je stvorio čovek kao deo društva. Jedan od znakova zrelosti određene zemlje je odnos između prirodnih (nekultivisanih) i kulturnih (kultivisa-

nih) elemenata. Proizvodi raznih vrsta, nagomilani na određenom prostoru, klasificiraju se prema gustini naseljenosti ljudi i tako stvaraju *socijalno-kulturnu sredinu* velegradova, gradova ili sela. Gustina nagomilanih dela i ljudi postaje na taj način i faktor socijalnokulturnog sistema.

Pojam prostora, odnosno socijalnog prostora, izaziva još dalje refleksije. Prostor ima razne dimenzije. Prostorna dimenzija posredno se saždrži u *gustini* (dela, ljudi ili i jednog i drugog). To je poznato matematičko pravilo. Između obima prostora i veličine društvene forme postoje, doduše, izvesne veze, ali zavisnost nije apsolutna. Velegrad često predstavlja zajednicu ljudi isto tako veliku kao cela država. Drugi put zajednica od nekoliko ljudi može biti rasuta na velikom prostoru (npr. zemlja s malom gustinom stanovništva). Ali veličina prostora određuje granice određenih rejona, oblasti i većih celina koji uvek imaju teritorijalnu bazu, a na taj način i jasan udeo u socijalno-ekološkim faktorima. U ovim pitanjima dominantan položaj ima geografija i to u obliku antropogeografije ili geografije naselja. Ali geografija je dosad srazmerno malo predstava davala sociologiji. Za to je delimično kriv deskriptivni karakter geografije i sami sociolozi koji su često skloni razmatranjima van prostora. Geografija je još manje pogodna za analizu sistema kulture. Obim teritorije pomaže da se ograniče kulturne oblasti. Samo pomaže, jer ograničavanje kulturne oblasti ne zavisi samo od teritorijalnih granica. Određivanje granica kulturnih oblasti ne zavisi samo od geopolitičkih granica. Granice država ne moraju se poklapati sa granicama kulturnih oblasti. To su stvari poznate iz istorije državnih celina koje zauzimaju različite kulturne oblasti ili obrnuto, iz istorije društva i kulturnih oblasti koje nisu imale svoje formirane države. Težnja za izjednačenjem političkih i kulturnih celina neodvojivi je deo savremene istorije.

Razmišljanja o kulturi i teritoriji vode ka pojmu univerzalne i specifične kulture. *Univerzalna kultura* se odnosi na relativno autonomni socijalnokulturni sistem, čiji jedan aspekt može biti država. Ali univerzalna kultura može prelaziti granice države i zauzimati veća područja. A specifična kultura se odnosi na pojedine kulturne oblasti u okviru veće celine. Univerzalna kultura prodire u život pojedinca, malih grupa i većih društvenih formi. U njima se, dakle, nalaze elementi ili kompleksi univerzalne kulture (npr. jezik) i elementi specifične kulture, i to specifične za određene teritorijalne celine ili određene kategorije stanovništva ili grupa. Osnovni problem analize kulturnog sistema je ograničavanje univerzalnih elemenata i kompleksa i specifičnih elemenata. Količina specifičnosti je očigledno različita. Supkulture mogu biti više ili

manje specifične. Teritorijalni momenti se mogu kombinovati sa drugim socijalnokulturnim obeležjima.

Problemi univerzalnih i specifičnih obeležja igraju važnu ulogu pri međunarodnom upoređivanju i u međunarodnoj politici. Oni čine osnovicu *problematike integracije*. Oni su polazna tačka za ocenjivanje homogenosti ili heterogenosti socijalnokulturnih sistema u okviru određenih teritorijalnih celina. Homogenost nekih socijalnokulturnih sistema može biti samo prividna. Ako je analiziramo detaljnije i dublje, utvrdićemo da u njoj postoje heterogeni elementi i kompleksi i da oni izazivaju postepenu diferencijaciju manjih celina.

Uopšte se može konstatovati da se univerzalnost mnogo lakše postiže u nekim područjima socijalnog sistema nego u kulturnom sistemu. Pošto kulturni sistem prožima socijalni sistem, treba računati s tim da je u određenoj fazi razvoja univerzalnost socijalnih komponenata samo površna i da ispod površine postoji heterogenost i diferencijacija. Tokom vremena može heterogenost potpovršinskih komponenata prevladati i narušiti homogenost površinskih komponenata.

Univerzalnost se najlakše postiže u ekonomskoj oblasti socijalnog sistema. Doduše i tamo postoje kulturni elementi i kompleksi, ali oni tamo imaju manji uticaj nego u drugim oblastima. Principiska ekonomija, njena organizacija i upravljanje mogu imati mnogo opštih crta. Zbog toga je i *ekonomska integracija* srazmerno najlakša. Kulturni sistem ovde dolazi polako do izražaja. On se posle izvesnog vremena ispoljava u radnom moralu, kvalitetu proizvoda, tendencijama potrošnje i drukčije, ali se ovi uticaji mogu zanemarivati srazmerno dugo vremena. Doduše i ti uticaji se ne mogu potcenjivati u dugoročnoj perspektivi, jer na kraju ipak izazivaju određenu diferencijaciju u inače homogenim ili skoro homogenim ekonomskim sistemima. Osim elemenata i kompleksa kulturnog sistema ovde deluju i ekološki faktori, npr. izvori sirovina, saobraćajni uslovi itd.

Političko-vladajuća oblast socijalnog sistema na jednoj strani zavisi od ekonomike — do izvesne mere ona je određuje, a na drugoj strani od kulturnog sistema. Povezanost politike i kulture je očiglednija nego u primeru ekonomike. Karakter političkog sistema, političkih institucija i ličnosti, struktura i dinamika javnog mišljenja jesu sastavni delovi političkog sistema koji sadrže brojne kulturne elemente i komplekse.

U oblasti politike i vlasti može se uprkos tome srazmerno brzo postići izvestan stepen homogenosti. Promeniće se institucije, pravni sistem,

ličnosti i drugi aparati. Neko vreme se mogu održavati univerzalne crte. Ali posle izvesnog vremena — obično kraćeg nego u slučaju ekonomike — deluju momenti diferencijacije. Oni su rezultat heterogenih elemenata i kompleksa kulturnog sistema (npr. različito obrazovanje, moral, ideje, životni stil itd.). Tendencije za diferenciranjem mogu postojati izvesno vreme ispod površine. Njih vezuje vladajući aparat i njegovo delovanje. Oštrica tog aparata postepeno otupljuje, sve dok aparat ne bude primoran da se promeni. Delimične promene se moraju postepeno zamenjivati načelnim promenama celog političkog sistema.

U kulturnom sistemu takođe deluju tendencije homogenizacije i heterogenizacije. Masovna kultura, koju uglavnom stvara radio, televizija, film, zvučne produkcije, neke knjige, časopisi i druge štampane stvari, formiraju neke univerzalne elemente koji prelaze granice zemalja, država i socijalnokulturnih sistema. Verovatno polaze od drugih univerzalnih elemenata socijalnokulturnih sistema, kakvi se javljaju u nekim krajevima sveta. Ali sama masovna kultura čini površinu sistema kulture. Prihvatanje ili odbacivanje masovne kulture počiva na dubljim elementima i kompleksima. Slično je i sa njenim uticajem. Ali sama masovna kultura nije dovoljna da savlada specifičnost socijalnokulturnog sistema. Bila bi to odveć površna i jevtina univerzalnost.

U ocenjivanju homogenosti ili heterogenosti socijalnokulturnih sistema, univerzalističkih ili diferencirajućih težnji treba uzimati u obzir *etničke zajednice*.

Integracioni faktori etničkih zajednica jesu rezultat dugog istorijskog razvoja (zajedničkih sudbina) i ekoloških faktora određenog teritorijalnog područja. Tokom razvoja stvorilo se *zajedničko kulturno nasleđe*, drugim rečima, razvio se zajednički kulturni sistem. Ovaj mora pre ili posle da proдре i u socijalni sistem (na ekonomskom i političkom polju).

Postavlja se pitanje da li u razvoju naše civilizacije raste ili opada značaj etničkih celina. Za izvesno vreme treba računati s tim da će značaj tih celina *porasti*. To zavisi od nekih procesa u okvirima pojedinih socijalnokulturnih sistema, koji se više ili manje podudaraju s etničkim celinama. Značaj etničkih integracionih faktora raste sa ukupnim razvojem stanovništva (životnog standarda, životnog stila, kulturnog nivoa, informisanosti i sl.). Masovno učešće i aktivnost vode ranije ili docnije tome da ljudske mase postanu svesne *etničkih integracionih faktora*. Moglo bi se uopšte reći da postaju svesni svoje etničke pripadnosti i kulture. Veće kretanje ljudi među zemljama ne mora apsolutno voditi pro-

dublјivanje univerzalističkih težnji, već, naprotiv, može napredovanjem negativnih mišljenja dovesti do saznanja o svojim kulturnim specifičnostima. Reč je o elementima i kompleksima kulture koji obuhvataju individualnu, mikrosocijalnu i makrosocijalnu stranu života društva. U tim razmatranjima značajnu ulogu igraju *slike* o sopstvenoj zemlji ili o tuđim zemljama. To su *kompleksne predstave* koje obuhvataju socijalnokulturnu stvarnost teritorijalnih celina. One su značajna komponenta javnog mišljenja o makrosocijalnim pitanjima sopstvene zemlje i u međunarodnim odnosima.

Svetsko društvo neće izbeći razne *etnocentrizme*. Oni mogu dobiti različite oblike i nazive, nacionalizam, patriotizam, svest o rasnoj pripadnosti, svest o nadmoćnosti određenog socijalno-ekonomskog sistema i sl. Osnovica tih etnocentrizama nisu samo socijalni faktori ekonomske i političke prirode, već pre svega elementi i kompleksi kulturnog sistema. Kod njih etnička integracija preteže. To se većinom dešava u odbranu „malih“ etnocentrizama protiv „velikih“ ili kao svest o nadmoćnosti sopstvene etničke zajednice. Krajnji slučaj je neki oblik socijalnokulturnog mesijanizma.

Razvoj naše civilizacije je brz. Ne može se uporediti ni sa kojim ranijim periodom. Dolazi do naglih revolucionarnih promena u ekonomsko-političkoj oblasti socijalnog sistema. Pojavljuju se i brze delimične promene, npr. automatizacija proizvodnje, usavršavanje masovnih sredstava komunikacije, razvoj životnog standarda itd. Neke promene zahvataju i kulturni sistem. Menjaju se njegovi elementi i kompleksi, npr. ideologija, životni stil, težnje i dr. Ali u isto vreme postoje kulturni elementi koji se usred naglih promena polagano menjaju. *Tempo menjanja* socijalnokulturnih sistema nije dakle ravnomeran. Ne postoji uvek consensus ili equilibrium. Često dolazi do sukoba koje izaziva upravo nejednak tempo socijalnokulturnih promena.

U ovim promenama se pojavljuju suprotne težnje, jedne ka univerzalnosti a druge ka diferencijaciji socijalnokulturnih sistema. U tim pitanjima nećemo otići daleko ako ostanemo pri površnoj oceni ovih ili onih tendencija. Isto tako praktični integracioni pokreti, koji ne polaze od dubljeg naučnog saznanja, ne mogu se nadati uspešnom i aktuelnom rešenju problematike. Zar ne bi vredelo da evropski sociolozi preuzmu inicijativu za ispitivanje ovih problema i za stvaranje perspektivnog programa?

(Prevela NADA ĐORĐEVIĆ)

Upotrebljena literatura:

1. Kloskowska A.: Kultura masowa (Krytyka i obrona), Warszawa, 1964.
2. Kroeber A. — Kluckhohn C.: Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions, Papers of the Peabody Museum, Cambridge, Mass. 1952.
3. Kroeber A. L. — Parsons T.: The Concepts of Culture and of Social System. Amer Sociological Review 5/1958.
4. Lamser V.: Komunikace a společnost. Uvod do teorie společenské komunikace. Academia, Praha.
5. Simmel G.: Sociologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. München, 1908.
6. Sorokin P.: Personality, Society and Culture, 1963.
7. Riekert H.: Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, I izd., 1894.

